

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13579

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

מאבות מלאכות שבת (שיעור 9)

בורר – הגדרת תערובת לאור הגדרת המלאכה

יחידה מספר 59

בפרק ז' משנה ב במסכת שבת פורטו אבות המלאכה. סדרת המלאכות הראשונה מלווה את תהליך הכנת הלחם, מהזריעה ועד האפיה –

משנה מסכת שבת פרק ז משנה ב

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת הזורע והחורש והקוצר והמעמר הדש והזורע הבורר הטוחן והמרקד והלש והאופה

הזורע משליך את התבואה לאוויר בעזרת כלי גדול הנקרא רחת. הרוח מעיפה את המוץ וגרעיני התבואה נופלים. כך מקבלים גרעיני תבואה ללא מוץ. לאחר מכן, מוציאים בידיים את הפסולת שנותרה בין הגרעינים. זו מלאכת הברירה. אחרי טחינת התבואה, מנפים את הקמח בעזרת נפה, זו מלאכת המרקד, ועתה הקמח מוכן לשימוש. המהות של כל המלאכות הללו דומה. מהותן היא הפרדת הפסולת מהחומר הרצוי (בלשון רבותינו החומר הרצוי נקרא "אוכל", וכך נקרא לו גם אנו להלן. בהרחבה הראשונה נוכיח שמלאכת בורר אסורה גם בחפצים שאינם אוכל).

שיעור זה יעסוק ביסוד והגדרת המלאכה, ולאורה נגדיר מהי תערובת שאסור לברור בין מרכיביה בשבת.

❖ **הרחבות – ראיות שמלאכת בורר שייכת גם בחפצים שאינם אוכל, והשלכותיו על הרחבת הגדרת התערובות**

הזורע הבורר והמרקד

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עג עמוד ב

הזורע הבורר והטוחן והמרקד. היינו זורה היינו בורר היינו מרקד! - אביי ורבא דאמרי תרוייהו: כל מילתא דהויא במשכן, אף על גב דאיכא דדמיה לה - חשיב לה

מהדברים עולה שאמנם מהות המלאכות הללו זהה, אך מונים כל אחת כאב מלאכה שונה בגלל שבמשכן המלאכות היו מובחנות זו מזו. וכך פסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה יא

הזורע או הבורר כגרוגרת חייב, והמחבץ הרי הוא תולדת בורר, וכן הבורר שמרים מתוך המשקין הרי זה תולדת בורר או תולדת מרקד וחייב, שהזורע והבורר והמרקד דומין עניניהם זה לזה, ומפני מה מנו אותן בשלשה מפני שכל מלאכה שהיתה במשכן מונין אותה בפני עצמה

❖ **הרחבות – האם לפי הירושלמי יש הבדל בין זורה, בורר ומרקד?**

ברירה אסורה וברירה מותרת

הגמרא מצטטת ברייתא המנוסחת בצורה שקשה לעמוד על כוונתה, והאמוראים מציעים מספר פירושים לנאמר בה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עד עמוד א

תנו רבנן: היו לפניו מיני אוכלין - בורר ואוכל, בורר ומניח. ולא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מאי קאמר? אמר עולא: הכי קאמר: בורר ואוכל - לבו ביום, ובורר ומניח - לבו ביום; ולמחר לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה רב חסדא: וכי מותר לאפות לבו ביום? וכי מותר לבשל לבו ביום? אלא אמר רב חסדא: בורר ואוכל - פחות מכשיעור, בורר ומניח - פחות מכשיעור. וכשיעור - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור? אלא אמר רב יוסף: בורר ואוכל - ביד בורר ומניח - ביד. בקנון ובתמחוי - לא יברור, ואם בירר - פטור אבל אסור, ובנפה ובכברה - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה רב המנונא: מידי קנון ותמחוי קתני! אלא אמר רב המנונא: בורר ואוכל - אוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח - אוכל מתוך הפסולת, פסולת מתוך אוכל - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה אביי: מידי אוכל מתוך פסולת קתני! - אלא אמר אביי: בורר ואוכל - לאלתר, ובורר ומניח - לאלתר, ולבו ביום - לא יברור, ואם בירר - נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. אמרוה רבנן קמיה דרבא, אמר להו: שפיר אמר נחמני

רש"י מסכת שבת דף עד עמוד א

ולא יברור - לקמיה פריד: מאי קאמר ברישא תנא בורר והדר תנא לא יברור?
ולמחר - לצורך מחר.

וכי מותר לאפות ולבשל לבו ביום - והכי נמי אב מלאכה היא, כיון דאמרת ולמחר חייב חטאת.
פחות מכשיעור - פחות מכגורגרת.

וכי מותר לאפות פחות מכשיעור - נהי דחיוב חטאת ליכא, איסורא מיהא איכא, דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה, בפרק
בתרא דיומא (עד, א), והיכי קתני בורר לכתחלה?

בקנון - כלי עץ שעושין כעין צינור רחב מלאחריו וקצר מלפניו, ובעלי מטבע עושים אותו, והבורר בו קטנית נותן קטנית במקום
הרחב ומנענעו, והקטנית מפני שהוא סגלגל מתגלגל ויורד דרך פיו הקצר, והפסולת נשאר בכלי.

פטור אבל אסור - מותר לכתחלה לא הוי - דדמי לברירה, וחייב חטאת לא הוי - דכלאחר יד הוא, דעיקר ברירה בנפה וכברה,
אבל ביד לא דמי לבורר כלל.

מידי קנון ותמחוי קתני - הוא הדין נמי דפריד מידי נפה וכברה קתני, אלא חדא מינייהו נקט.

אוכל מתוך הפסולת - לא דרך ברירה היא.

וברור ומניח לאלתר - לאכול לאלתר, שאין זה דרך בוררין.

לאוצר - להצניע.

נחמני - אביי.

חברותא שבת דף עד עמוד א

תנו רבנן: הוי לפניו מיני אוכלין, ובכל אחד מהם מעורבת פסולת: בורר לעצמו ואוכל, בורר לאחרים ומניח לפניהם. ולא יברור.
ואם בירר חייב חטאת. והוינן בה: מאי קאמר? הא מעיקרא אמר "בורר ואוכל", ואחר כך אמר "ולא יברור". ומתריצין:

אמר עולא: הכי קאמר: בורר את הפסולת מהאוכל לעצמו, ואוכל אותו. ומותר לו לברור אפילו כשמכין את האוכל כדי שיאכלנו
לאחר זמן, ובלבד שיכין אותו לבו ביום, לצורך אכילתו ביום השבת. וכמו כן בורר ומניח עבור אנשים אחרים לבו ביום, כדי
צרכם ליום השבת. ולצורך יום מחר - לא יברור. ואם בירר לצורך יום המחר - חייב חטאת.

מתקיף לה רב חסדא: וכי מותר לאפות לבו ביום? וכי מותר לבשל לבו ביום?! והרי אם אתה מחייבו חטאת כשבריר לצורך מחר,
הרי שהבורר הוא אב מלאכה. ואם כן, מה ההיתר לברור לבו ביום?

אלא, אמר רב חסדא: הכי קאמר: בורר ואוכל בעצמו פחות מכשיעור של מלאכת ברירה, שהוא כגורגרת אוכלין. וכן בורר ומניח
עבור אנשים אחרים פחות מכשיעור. וכשיעור ברירה שהוא בכגורגרת - לא יברור. ואם בירר כשיעור - חייב חטאת.

מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות בשבת פחות מכשיעור?! והרי אמנם פחות מכשיעור אין עליו חיוב חטאת, אבל לכתחילה
אסור, דקיימא לן "חצי שיעור - אסור מן התורה".

אלא, אמר רב יוסף: הכי קאמר: בורר ואוכל ביד, ואוכל. בורר ומניח לאחרים ביד. אבל בקנון ותמחוי שהם כלים שניתן לברור
בהם אך הם אינם מיועדים לברירה - לא יברור לכתחילה, כי זה דומה לברירה, שעיקרה בנפה וכברה [מה שאין כן ביד, דלא דמי
כלל לברירה]. ואם בירר בקנון ובתמחוי - פטור מחטאת, כיון שאין זה דרך ברירה, והוי כלאחר יד. אבל אסור לעשות כן. ובנפה
ובכברה - לא יברור. ואם בירר בנפה ובכברה - חייב חטאת.

מתקיף לה רב המנונא: מידי האם קנון ותמחוי קתני הוזכרו בברייתא?! [וכמו כן קשה דלא קתני נפה וכברה].

אלא, אמר רב המנונא: הכי קאמר: בורר ואוכל את האוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח אוכל מתוך הפסולת, כי אין זו דרך
ברירה, אלא אם כן בורר את הפסולת מתוך האוכל. אבל את הפסולת מתוך האוכל לא יברור. ואם בירר פסולת מתוך אוכל -
חייב חטאת.

מתקיף לה אביי: מידי "אוכל מתוך פסולת" קתני בברייתא!?

אלא, אמר אביי: הכי קאמר: בורר ואוכל כשהאכילה היא לאלתר, ובורר ומניח לאחרים כדי שיאכלו לאלתר, כי אין דרך ברירה
בכך. וכדי לאכול בו ביום [אבל לא לאלתר] - לא יברור. ואם בירר, נעשה כבורר לאוצר, לאחסן לזמן רב, וחייב חטאת. אמרוה
רבנן להא דאביי קמיה דרבא. אמר רבא: שפיר אמר נחמני! [אביי נקרא נחמני].

אמנם רבא שיבח את דברי אביי, חו הכרזה שהלכה כמותו, אך ודאי שיתר האמוראים אמרו דברי טעם. לכן
הגמרא מצטטת אותם כדי שנלמד מדבריהם הקדושים. לכאורה הדברים הובאו מכיוון שהם מסייעים לנו
להבין את מהות מלאכת בורר, גם אם אין ההלכה כמותם.

עולא מבחין בין ברירה הנעשית לשימוש באותו היום לבין ברירה הנעשית לצורך זמן אחר. יש לציין שהבחנה
זו דומה מאוד להבחנתו של אביי. עולה שבמהותה, מלאכת הברירה היא ברירה "לאוצר", כלומר - לשימוש
בעתיד, ולא לשימוש מידי. במהות אביי מסכים עם דברי עולא, שהרי הוא אומר שאם ברר בשביל שימוש
שאינו מידי, "נעשה כבורר לאוצר". כלומר - הברירה במהותה נועדה לשימוש עתידי.

רב חסדא מבחין בין ברירת כמות משמעותית לברירה של כמות קטנה. אמנם רב יוסף דוחה את דבריו. אך
דברי רב חסדא לכאורה נשענים על אותו היסוד. הברירה איננה עצם הפרדת הפסולת מהאוכל, אלא אסיפה
של כמות שנבררה הראויה לשימוש בעתיד.

רב יוסף מציע להבחין בין ברירה בעזרת כלי המיועד לכך לבין ברירה ביד. לכאורה ההבדל בין ברירה בעזרת
כלי וברירה ביד הוא שבעזרת כלי ניתן לעשות ברירה מסחרית. רב יוסף מעדיף את ההבחנה הזאת על פני
הבחנתו של רב חסדא, מכיוון שהפעולה עצמה נעשית בצורה שונה (לעומת רב חסדא, שהבחנתו נוגעת
לכמות בלבד). אך במהותה לכאורה ההבחנה דומה.

רב המנונא מלמד אותנו שחלק ממהות הברירה היא הפרדת הפסולת מהאוכל, ולא להיפך. לכאורה הבחנה זו קשורה למלאכה המקורית. בררו את הפסולת מבין גרעיני התבואה, ואז התבואה הייתה מוכנה לעבור לאוצר.

נשוב ללשון הברייתא ממנה הגמרא התחילה. בברייתא רמזה ההבחנה בין "בורר ואוכל" לבין "בורר ומניח". ההפרדה בין הפסולת והאוכל יכולה להיעשות 'לאוצר', או כחלק משימוש נוכחי. מהם הקריטריונים ההלכתיים המבחינים בין שני אלה? כל האמוראים הציגו קריטריונים המבחינים בין שני אלו. למעשה הראשונים והפוסקים למדו ממהלך הגמרא שבכדי שהברירה תיחשב כברירה לצורך אכילה (המותרת), הברירה צריכה להיות מובחנת בשלושה דברים מהברירה לאוצר –

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה יב

הבורר אוכל מתוך פסולת או שהיו לפניו שני מיני אוכלין ובירר מין ממין אחר בנפה ובכברה חייב, בקנון או בתמחוי פטור, ואם בירר בידו לאכול לאלתר מותר

הלכה יג

והבורר פסולת מתוך האוכל אפילו בידו אחת חייב ... הבורר אוכל מתוך פסולת בידו להניחו אפילו לבו ביום, נעשה כבורר לאוצר וחייב

הרמב"ם מפרט את שלושת הקריטריונים העולים מן הסוגיה, המגדירים את הברירה כ"דרך אכילה" ולא כ"ברירה לאוצר – א. ברירת אוכל מפסולת. ב. ביד ולא בכלי. ג. לשימוש מיידי. חריגה אפילו באחד מהקריטריונים נחשבת כברירה לאוצר, ואסורה מדאורייתא.

בשיעורים הבאים נגדיר את הקריטריונים הללו בצורות חדות יותר. בשיעור זה נתמקד בעצם הגדרת המלאכה.

מהדברים עלה שהפרדת הפסולת מהאוכל, ולא להיפך, מהותית מאוד לעצם הגדרת איסור בורר. המשמעות היא שהברירה האסורה היא עיסוק בפסולת. הבחנה זו מפתיעה ביחס להלכות שבת. ככלל, מלאכות שבת עוסקות במה שהאדם מנסה להפיק, ואילו תועלת המגיעה בצורה עקיפה היא מלאכה שאינה צריכה לגופה. בעל המאור עומד על כך –

המאור הקטן מסכת שבת דף לו עמוד ב

זהו ביאור הדבר כל שלשים ותשע מלאכות שהיו כנגדן במשכן כולן היה בהם צורך לגופן חוץ מן הזורה והבורר שהוא זורה המוץ מן הגורן ובורר הצרורות מן הכרי וזה הוא עיקר מלאכתן לדחות המוץ והצרורות וכן חייב עליהן ועל כל תולדה שלהן אבל שאר המלאכות עיקר הוא לצורך גופן

בעל המאור מצביע על כך שיש כאן חריגה מהכללים שאנו רגילים אליהם בהלכות שבת. האדם מלקט פסולת, שהוא אינו זקוק לה. ליקוט הפסולת הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה! המאור הקטן אומר שזהו אכן המצב. מדובר באב מלאכה חריג, שבמהותו הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה. הרמב"ן חולק על כך –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קו עמוד א

ואין אני אומר כן, דמילה ודאי מלאכה הצריכה לגופה היא, שהוא צריך שיהא אדם זה מהול, ומה דומה לזה הנוטל צפרניו בכלי וכן שפמו שהוא חייב משום תולדה דגוזז, ואף על פי שאינו צריך לגוף הצפרנים והשיער, מלאכה הצריכה לגופה נקראת. וכן הזורה והבורר

הישועות יעקב (הרב יעקב אורנשטיין, מגדולי רבני גליציה במאה ה-19) הגדיר את דברי הרמב"ן –

ישועות יעקב סימן שיט ס"ק א

והנה זה לי ימים רבים, בימי ילדותי היה הדבר תמוה בעיני, בגוף חיובא במלאכת בורר, דהיינו בבורר פסולת מתוך אוכל, דהרי הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה ... דהיינו דאינו חייב רק אם עניין המלאכה צריך לו. אבל אם איננה באה רק לדחות הנזק ממנו ... אם כן הוא הדין בבורר פסולת מתוך האוכל, עיקר המלאכה היא ברירת הפסולת, והוא אינו צריך לפסולת כלל, אלא שבוררו מתוך האוכל, הוי כעושה לדחות הנזק, והוי מלאכה שאינה צריכה לגופה! ... על כן נראה דעניין מלאכת בורר פסולת מן האוכל, היינו שהפסולת אינו ראוי לאכילה, וגם האוכל אינו ראוי כל כך לאכילה עם הפסולת שבתוכו. גלל כן הוא מפריד את הפסולת מתוך האוכל. ואם כן המלאכה אינה נקראת על ברירת הפסולת, רק דמתקן האוכל שיהיה ראוי לאכילה, וזה הוא מלאכה הצריך לגוף האוכל, דמשוי אוכל גמור

לפי בעל המאור, מהות מלאכת הבורר היא הסרת הפסולת, ועל כן הוא מגדיר את המלאכה כמלאכה העוסקת בהסרת הדבר שמבקש לדחות מעליו. לפי הרמב"ן והישועות יעקב, מהות מלאכת בורר היא תיקון האוכל¹ לשימוש. אמנם אופן הפעולה הוא על ידי הסרת הפסולת (ולא לקיחת האוכל), אך מהות הפעולה היא הפיכת האוכל לשימושי יותר.

בעזרת הבחנה זו, נבחן את מלאכת הברירה ממספר זוויות.

נפקא מינה ראשונה שמכיר בקצרה היא השיעור שאסור לברור. בירושלמי נאמר ששיעור הברירה הוא כגרוגרת. לכאורה לפי בעל המאור, ה"חומר" לעניין הברירה הוא התערובת כולה. אם כך מסתבר שהגרוגרת היא הכמות של האוכל יחד עם הפסולת. לפי הרמב"ן והישועות יעקב ה"חומר" לעניין הברירה הוא האוכל שנותר, אם כך מסתבר שהגרוגרת היא כמות האוכל הנקי שישאר בסוף התהליך.

❖ הרחבות – כיצד משערים שיעור גרוגרת לעניין ברירה?

נפקא מינה אפשרית נוספת היא השאלה אם ברר חלק מהפסולת, אך האוכל איננו נקי לגמרי. לפי בעל המאור לכאורה יש בכך איסור בורר. לפי הרמב"ן והישועות יעקב יש מקום להתלבט, שהרי לא יצר תוצר נקי. האוכל עדיין מעורב עם פסולת. בשאלה זו נגענו בהרחבה הראשונה.

שני מיני אוכל

האם ישנו איסור לברור אוכל אחד ממשנהו? לפי בעל המאור לכאורה אין הצדקה להבחין בין ברירת פסולת מאוכל או אוכל מאוכל. לפי הרמב"ן והישועות יעקב יש מקום לדון. יתכן שנכון להתייחס לשני המאכלים כמתוקנים, וברירתם זה מזה אינה מתקנת אותם. מצד שני, יתכן שהפרדת שני מיני אוכל זה מזה מייצרת אפשרויות שימוש נוספות לכל אחד ממרכיבי התערובת. לכאורה האמוראים שדבריהם הובאו בירושלמי נחלקו בכך –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ז

בירר אוכלים מתוך אוכלים. חזקיה אמר חייב רבי יוחנן אמר פטור

בתחילת הגמרא שהובאה לעיל, הבאנו את גרסת רש"י, שגרס "היו לפניו מיני אוכלין". ר"ח ובעלי התוספות גרסו אחרת –

תוספות מסכת שבת דף עד עמוד א

היו לפניו שני מיני אוכלין גרסי' - וכן פירש ר"ח, דבאוכל מתוך אוכל שייכא ברירה, שבורר אותו שאינו חפץ לאכול מתוך אותו שרוצה לאכול. דאותו שאינו חפץ בו חשיב פסולת לגבי אותו שחפץ לאכול

בעלי התוספות אומרים שהמין שאינו חפץ בו נחשב הפסולת. לכאורה עולה שהגדרת "פסולת" ביחס ל"אוכל" היא סובייקטיבית, ותלויה במה שאותו אדם מעוניין בו באותו רגע. לכאורה עולה שאם שני המינים הם מיני אוכל, והאדם ממיין אותם, אין בכך איסור.

לכאורה לפי הרמב"ן יש מקום להתלבט בזה. מצד אחד, מדובר בשני מיני אוכל. לכאורה אין צורך לתקן אותם יותר. מצד שני, האם המינים הממויינים מתוקנים יותר? גם מדברי הרמב"ם שלמדנו לעיל לכאורה אין להסיק –

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה יג

היו לפניו שני מיני אוכלין מעורבין בורר אחד מאחד ומניח לאכול מיד, ואם בירר והניח לאחר זמן אפילו לבו ביום כגון שבירר בשחרית לאכול בין הערבים חייב

משמע שמכיוון שמדובר בשני מיני אוכל, מותר לו לברור אחד מהשני, בתנאי שאוכל אחד מהם, ואין הכרח לברור את המין הרצוי (האוכל) מזה שאינו רצוי (הפסולת, לעניין זה), כפי שדרשו בעלי התוספות. השו"ע העתיק את פסיקת הרמב"ם בזה, אך הרמ"א הוסיף מילה, כדי להסב את הדברים לשיטת התוספות –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיט סעיף ג

היו לפניו שני מיני אוכלים מעורבים, בורר אחד מאחד ומניח בשני כדי לאכול מיד

¹ כזכור, "אוכל" הוא החלק שהאדם מעוניין בו, ולא בהכרח מאכל. על כן אנו עוסקים בהכנת האוכל לכל שימוש שהוא, ולא בהכרח לאכילה.

ביאור הלכה סימן שיט סעיף ג ד"ה * ומניח השני

הרב מוסיף תיבת "השני" ... להודיע לנו דאותו שאינו רוצה עתה הוא כפסולת, וצריך לברור אותו שרוצה לאכול דוקא ... אמנם למעשה אין לזוז מדברי התה"ד והרמ"א שמקורן הוא מדברי הרא"ש ... ונוגע בענין איסור דאורייתא הביאור הלכה לומד את דברי הרמב"ם כפי שביארנו לעיל, אך חושש לדברי הראשונים המחמירים. הישועות יעקב, לשיטתו, תהה על עצם האיסור –

ישועות יעקב אורח חיים סימן שיט ס"ק א

נראה לי דבאמת שני מיני אוכלין לא דמי לפסולת המעורב בתוך האוכל. דשם צריך הוא לברר את הפסולת מתוך האוכל כדי שיהיה ראוי לאכילה, אבל בשני מיני אוכלין, שניהם ראויים לאכילה, אלא שכעת נפשו איוותה לאכול מאכל זה ולהניח המאכל השני, אבל אין אוכל האי מזיק לאוכל השני ... דווקא פסולת מתוך אוכל, דאינו ראוי לאכילה כלל, ומשוי ליה אוכל על ידי הברירה הזאת, אבל בשני מיני אוכלין, כשמפריד האוכל השני מחמת שאינו רוצה לאכול, חשיב מלאכה שאינה צריכה לגופה

הישועות יעקב סובר שבורר אסור רק אם מתקן את האוכל שלא היה ראוי לאכילה (או – היה פחות ראוי). על כן הוא סובר שברירת שני מיני אוכל זה מזה אינה אסורה. הביאור הלכה מיישב את דברי הרמב"ם והשו"ע גם לשיטת הישועות יעקב –

ביאור הלכה סימן שיט סעיף ג ד"ה * לאכול מיד

לפי דבריו יהיו דברי הרמב"ם הנוכח בשו"ע ס"א לשיטתו, דמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב. אבל לדין, דפסקין דמלאכה שאינה צריכה לגופה פטור, לא יהיה חייב לפי זה בבורר אותו שאין חפץ לאכול אך אין בכך להסביר את שיטת הרא"ש ובעלי התוספות. הביאור הלכה מבאר שלשיטתם צריך ליישב שמדובר במין שמאפשר שימוש מוצלח יותר בכל אחד מהמרכיבים – על כרחנו צריך לומר דסבירא להו דגם בשני מיני אוכלים המעורבים מתיפה כל מין על ידי ברירת חברו ממנו, ועל כן מיקרי מלאכה הצריכה לגופה עד כה התייחסנו לברירת מין שחפץ בו ומין שאינו חפץ בו. מהו הדין אם הוא מין שני מינים, ואיננו מתכוון להשתמש כרגע באף אחד מהם? הפרי מגדים מתלבט בזה –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שיט ס"ק ב

ולכאורה שני מיני אוכלין אחד לאלתר ואחד לאחר זמן אסור לברור מה שלאחר זמן, הא שניהם לאחר זמן שרי, דהי אוכל והי פסולת וצ"ע לדינא יש לציין שלכאורה לפי הרמב"ם, ספקו של הפרי מגדים מוכרע. לשיטת הרמב"ם, שאם מדובר בשני מיני אוכל מותר לברור אחד מהשני לשימוש מיידי, מפני ששניהם אוכל, שאלת הפרי מגדים "הי פסולת?" עוד יותר במקומה. הביאור הלכה דוחה את דבריו –

ביאור הלכה סימן שיט סעיף ג ד"ה * היו לפניו

ולעני"ד נראה פשוט מלשון הרמב"ם, דסבירא ליה דהברירה מה שבורר מין אחד מחבירו, ועל ידי זה הוא כל מין בפני עצמו, זהו עצם המלאכה. אלא דאם דעתו לאכול תיכף, והוא בידו, הוי דרך מאכל. ואם כן, קל וחומר הדבר – ומה היכא שהניח מין אחד על מקומו שייך שם ברירה, כל שכן בזה, שלקח כל מין ומין וביררו לעצמו דחייב כלומר, אחרי שהגדרנו שאיסור ברירת אוכל מאוכל מבוסס על כך שהברירה מאפשרת שימוש יעיל יותר בהם, ממילא למיון יש את אותו הדין. אמנם הרמב"ם התיר לברור אוכל מאוכל, אך היתר זה מבוסס על כך שמדובר בשני מיני אוכל, ואחד מהם נאכל מיידי. אך אם אין שימוש באף אחד מהם כרגע, הרי שהמלאכה של שיפור אפשרויות השימוש על ידי הפרדתם נעשתה, והוא כולל בהגדרת מלאכת בורר.

לסיכום:

מדברי הגמרא (מסכת שבת דף עד ע"ב) עלה שעיקר מלאכת בורר היא "ברירה לאוצר", ואילו ברירה לשימוש מיידי מותרת. בכדי שהברירה תוגדר כברירה לשימוש מיידי, ולא לאוצר, צריכים להתקיים שלושה תנאים – 1. שימוש מיידי. 2. ברירה ביד, ללא עזרת כלי. 3. ברירת האוכל מהפסולת, ולא להיפך. מהתנאי השלישי עולה שמלאכת ברירה היא בעיקר בברירת פסולת מאוכל. בעל המאור מצביע על כך שמלאכת בורר היא מלאכה חריגה, בזה שאופייה הבסיסי הוא אופי של מלאכה שאינה צריכה לגופה.

הרמב"ן חולק על כך, ומבאר שהמלאכה היא ניקוי האוכל. הדרך להגיע לתוצר זה היא בעזרת לקיחת הפסולת, אך זה לא פוגע בכך שעיקר המלאכה היא לקיחת האוכל. הישועות יעקב הולך בדרכו של הרמב"ן. העלנו מספר נפקא מינות מהגדרה זו –

א. האם שיעור האיסור (כגורגרת) נמדד לפי התוצר, האוכל הנקי המתקבל אחרי הברירה [כך לכאורה יצא לשיטת הרמב"ן], או התערובת כולה, שעליה האדם פועל [כך לכאורה יצא לפי בעל המאור]?

ב. האם מלאכת בורר נעשתה רק כאשר הקבל תוצר נקי? כך לכאורה יצא לפי הרמב"ן. לפי בעל המאור סביר יותר שהוצאת כל פסולת היא מלאכת בורר. יש לציין שבהרחבה הראשונה הובאו דברי האגלי טל, שהראה שנפקא מינה זו איננה הכרחית.

ג. שני מיני אוכל:

בירושלמי מובאת מחלוקת על הבורר אוכל מתוך אוכל. בעלי התוספות מבארים שהגדרת "פסולת" היא סובייקטיבית. אם כרגע האדם איננו מעוניין ליהנות מאחד המינים, הרי שהמין הזה הוא "פסולת" ביחס למין השני, ואסור לברור אותו. מדברי הרמב"ם משמע שכאשר בורר אוכל מאוכל, צריך לעמוד בשני תנאים – ביד ומיד, אך אין צורך לעמוד בתנאי השלישי, של ברירת אוכל מפסולת. לכאורה בגלל שאין כאן "פסולת" ו"אוכל" אובייקטיביים. השו"ע מצטט את לשון הרמב"ם, ומשמע שסובר כמותו. ברם הרמ"א השחיל לתוך לשונו עוד מספר מילים, המטים את דבריו לדברי בעלי התוספות. הישועות יעקב, לשיטתו, תהה על עצם האיסור. אם מלאכת בורר היא תיקון אוכל שאינו ראוי לשימוש מחמת הפסולת המעורבת בו, הרי שאין מלאכת בורר אם אין תיקון אובייקטיבי של האוכל. לשני מיני אוכל מעורבים אין צורך באף תיקון! הביאור הלכה אומר שאין דברי הישועות יעקב הכרחיים. גם אם נאמר שמלאכת בורר היא רק שיפור האוכל, אחרי שבורר את שני מיני האוכל זה מזה, כל אחד מהם נעשה שימושי יותר. בעזרת הבחנה זו, מכריע הביאור הלכה ספק של הפרי מגדים. הפרי מגדים מסתפק אם מותר למיין שני מינים שימושיים (שניהם "אוכל"), שאיננו מעוניין להשתמש באף אחד מהם כרגע. הביאור הלכה מכריע שמכיוון שכל מין נעשה שימושי יותר אחרי המיון, הרי ששיפר אותו בעזרת הברירה, וזו מלאכת בורר.

הגדרת תערובת

תרומת הדשן נשאל כיצד נכון לקחת חתיכות דג, שהיו מגישים בסעודת שבת על מגש אחד, בלא לעבור על מלאכת בורר. הוא מתייחס לשני פנים של השאלה – א. האם חתיכות של אותו המאכל, או מאכלים דומים, נחשבים כתערובת? ב. האם דברים הנמצאים יחד (או זה על זה) שהבחנה ביניהם ניכרת נחשבים כתערובת לענין איסור בורר?

תרומת הדשן סימן נז

שאלה: חתיכות דגים מונחים על לוח אחד, או בקערה מפורדות זו מזו, כמו שרגילין להניח כך. ובשבת כשבא לאכול מהן רוצה לאכול מקצתן, ולשייר מקצתן לסעודה אחרת היאך יברור אלו מאלו שלא יבא לידי חיוב בורר? תשובה: יראה דלא צריך לדקדק כל כך בדבר ... אף על גב דאחד מהגדולים היה נזהר לברור דווקא אותו שהיה רוצה לאכול עתה, ואותן שהיה רוצה לשייר עד סעודה אחרת הניח מונחים על הלוח. וראייתו מהא דכתב אשירי פ' כלל גדול: ת"ר היו לפניו שני מיני אוכלין בורר ואוכל כו' ... מוכח דבנ"ד חשיב ברירה. אמנם נראה דאפילו לפי זה לא חשיב ברירה, אלא דווקא בשני מינים ולא במין אחד כלל, דודאי דוקא נקט התנא, וכן כל המתבררים שני מיני אוכלין ... מכל מקום שני מיני דגים לאו מין אחד מיקרי.

אמנם נראה דמאד היה כנגד סברת הלב, דשני מינים שניכרים בהפרדתם חתיכות גדולות שמונחים יחד, דיהא ברירה שייכא בהו, דלשון המרדכי פ' כלל גדול לא משמע הכי, דכתב הילכך יזהר אדם מיני פירות שנתערבו כו', משמע דווקא כשהם מעורבים ואינם ניכרים, אבל בכי האי גוונא, אף על גב דאין כל מין ומין מסודר בפני עצמו, מכל מקום לא מיקרי מעורב.

אפס, הואיל וכתב בסמ"ג, דהבורר פסולת מתוך האוכל, ואפילו בורר לאלתר חייב חטאת, אין לחלק ולהקל בלא ראייה ברורה, ולא להתיר אלא שיקח משני המינים להשהותן לסעודה אחרת, אם לא ירצה לברור אותן שיאכל עתה.

לגבי השאלה הראשונה, תרומת הדשן פוסק שברירת חתיכה מתוך מינה אינה נחשבת ברירה. לגבי השאלה השנייה, תרומת הדשן נוטה לומר שאם החתיכות ניכרות, אין זו תערובת. למעשה הוא חושש, מכיוון שמדובר באיסור דאורייתא, ולכן אומר שעדיף להחמיר.

לכאורה הדברים תלויים בשאלתנו הקודמת. לפי בעל המאור, עצם הפרדת הפסולת מהאוכל היא מלאכת בורר. אם כך, יתכן שלא יהיה הבדל בין הפרדה בין עצמים שניכרים בפני עצמם לעצמים שאינם. אך לפי הרמב"ן והישועות יעקב, מה שהופך את הבורר למלאכה זה תיקון האוכל. כפי שכתב הישועות יעקב, האוכל,

שמעורב בו פסולת, אינו ראוי לשימוש. המציאות המתחדשת במלאכת הברירה היא שעתה האוכל עומד בפני עצמו. אך אם האוכל ניכר ועומד בפני עצמו, לכאורה אין בכך מלאכה כלל!
 כאמור, למעשה תרומת הדשן חושש ולא סומך על הסברא. אך נראה שגם תרומת הדשן הבין כך. הרמ"א פוסק כדבריו –

רמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיט סעיף ג

הגה: ושני מיני דגים מיקרי שני מיני אוכלים, ואסור לברור א' מחבירו אלא בידו, כדי לאכלן מיד, אף על פי שהחתיכות גדולות וכל אחת ניכרת בפני עצמה. אבל כל שהוא מין א', אף על פי שבורר חתיכות גדולות מתוך קטנות, לא מיקרי ברירה. ואפילו היו שני מינים ובורר משניהם ביחד הגדולות מתוך הקטנות או להיפך, שרי הואיל ואינו בורר מין אחד מתוך חברו

➤ הרחבות – ברירת מין מתוך עצמו?

בהמשך לדברי הישועות יעקב, הביאור הלכה אומר שאין איסור ברירה כאשר רק מסיר את מה שאינו רוצה בכדי להגיע למה שנמצא תחתיו –

ביאור הלכה סימן שיט סעיף ג ד"ה *לאכול מיד

כל זה לא שייך כי אם כשהמינין מעורבין יחד כל מין בחבירו, ונתקן המין על ידי ברירת חברו ממנו, מה שאין כן כשמונח בקערה מין אחד על מין שלמטה ממנו, ומסלק להמין שלמעלה כדי להגיע למין שלמטה ממנו, לא שייך בזה תיקון שיהא נקרא מלאכה שצריכה לגופה. ויותר נראה דאפילו איסור דרבנן לא שייך בזה וגם אפילו למאן דאמר דבאינה צריכה לגופה חייב, גם כן יהיה מותר בזה וכדמשמע לשון הרמב"ם והשו"ע דקאמר היו לפניו וכו' מעורבים משמע אבל אינן מעורבים לא שייך שם בורר במה שמסלק מין אחד מחבירו ואפילו אם תרצה לדחוק ולומר דבמה שאינו מסודר כל מין בפני עצמו הוא בכלל מעורבין, ושייך בזה שם ברירה, מכל מקום נראה דאין להחמיר בזה רק כשמסלקו מלמעלה ודעתו בברירתו כדי להניחו לאחר זמן, דאז, אם הוא בכלל ברירה, נוכל לומר דמקרי מלאכה, וגם מלאכה הצריכה לגופה, כיון דבהסרתו מכינו לאחר כך, לא שנא אם מכינו על יום זה או על יום אחר. אבל אם אינו חושב אודותו כלל, רק שרוצה להסירו כדי להגיע למין שלמטה ממנו, זה לא הוי בכלל בורר כלל ... ולענין פסולת מתוך אוכל שאני, שמתייפה האוכל על ידי ברירתו, מה שאין כן בזה, שאינו מתייפה המין שלמטה על ידי זה, ורק משום עצם הברירה שבורר כל מין מחבירו, וזה לא שייך בזה

כלומר, מינים המונחים זה על זה, ומסיר את העליון בכדי להגיע לתחתון, זו אינה ברירה, מכיוון שכל אחד עומד בפני עצמו (יש לציין שהביאור הלכה פתח את הפסקה בביטוי חריף "אפילו אם תרצה לדחוק ולומר". הביאור הלכה רואה דוחק רב בטענה ששתי קבוצות עצמים, הניכרים זה מזה אך נמצאים יחד, נקראים תערובת. נעמיק בנקודה זו בהמשך).

בדברים רמחה נקודה נוספת. האם יש איסור ברירה אם מסיר את התערובת כולה? אם מסיר את השומן שאינו במגע עם הנחל, או את השכבה של השומן והנחל הנוגע בו, ומשאיר את החלק שתחתיו כמות שהוא, האם יש בכך איסור בורר? בשאלות אלו נעסוק בשיעור הבא. בשיעור זה נתמקד בפן העוסק ביסודם של הרמב"ן והישועות יעקב, והיחס בינם לבין פסיקת הרמ"א בעקבות חששו של תרומת הדשן. הביאור הלכה לא התכוון לחלוק על תרומת הדשן והרמ"א. אמנם הם אסרו (מחמת הספק) לברור חתיכות הניכרות זו מזו. אך הוא מגביל את האיסור לכך שמתכוון להפריד בין החתיכות. אם הוא רק מזיז את אלו שאינו מעוניין בהם כדי להגיע לאלו הנמצאים תחתיהם, זהו אינו מעשה ברירה.

תרומת הדשן אומר שמצד הסברא יותר נכון לומר שאם חלקי התערובת ניכרים, זו איננה תערובת. לכאורה לפי דברי הרמב"ן והישועות יעקב הדברים כמעט והכרחיים. ברם תרומת הדשן והרמ"א לא מצאו מקור מפורש להתיר, ועל כן העדיפו להחמיר מחמת הספק. מקור יסודי לשאלת הגדרת התערובת הוא דברי הירושלמי –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק ז הלכה ב

בירר אוכלים מתוך אוכלים. חזקיה אמר חייב רבי יוחנן אמר פטור ... דעתיה דחזקיה אפילו עיגולין מן גוא עיגולין? אפילו רמונים מן גוא רמונים? או כיני – אפילו בני נש מן גוא בני נש?!

חזקיה אומר שחייב על ברירת אוכל מאוכל. הגמרא שואלת אם הכוונה היא שאסור לברור פירות גדולים מתוך פירות גדולים. הגמרא עונה בשאלה רטורית – אם כבר עולה בדעתכם לאסור ברירת פירות גדולים, אולי תציעו איסור לברור בני אדם! האור שמח מסביר את התשובה –

אור שמח הלכות שבת פרק ח הלכה יא

דע דבורר, גדרו הוא בדבר הבלול יחד ומשתמש כשהוא בלול, בזה אם בורר מאתו פסולת מתוך האוכל, או בשני מינים, הוי בורר, והוי מלאכה, אבל בדבר שאינו בלול לא שייך בורר, וזהו שמעורר הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) רמונים מגו רמונין, מעתה אפילו בני נשא מגו בני נשא, פירוש דאינן בלולים, ולפי זה בורר כלי מתוך כלי, דאטו משתמש כשהן בלולים, הלא בכל קערה משתמש בפני עצמה, לא שייך בהו בורר ... במלאכת בורר צריך שיהא בלול, ואין זה לא בכלים ולא בבגדים

כאמור, מלאכת בורר אסורה רק אם היא מייצרת משהו. אם הכלים מובחנים זה מזה, ברירתם אינה מחדשת דבר.

האור שמח מציע הגדרה מעניינת לתערובת. "ומשתמש כשהוא בלול?". מהי הכוונה? נראה שלפי שיטתו, קבוצת עצמים נחשבת תערובת אם מתייחסים אליהם כדבר אחד. ערימת צלחות איננה תערובת. היא מספר צלחות העומדות זו על זו. ערימת התבואה שעברה את הדייש היא התבואה, והשלב הבא הוא לברור אותן בכדי להכין אותה לשימוש. שימו לב ששאלת הגדרת התערובת עלתה משני כיוונים –

א. מהות המלאכה – הישועות יעקב מגדיר שאין לזהות מלאכה בביררה אם היא לא מייצרת מציאות חדשה.

ב. הגדרת "תערובת" – האור שמח אומר שאם אין ערבוב, אין זה תערובת. כמוכן שהדברים נשענים זה על זה. אם אין ערבוב, לא מתחדש דבר בהפרדת העצמים, ולכן זו איננה מלאכה. חשוב לשים לב איזו נקודה כל אחד מהאחרונים תקף.

אחרי שערוך השולחן מראה שמלאכת בורר כוללת ברירת חפצים שאינם אוכל, הוא שואל שאלה מציאותית

ערוך השולחן אורח חיים סימן שיט סעיף ח

יש לשאול שאלה גדולה דאיך מצאנו ידינו ורגלינו בכמה דברים, כגון שמונחים מעורבים כפות ומזלגות וסכינים, ואנו צריכים כעת לסכינים, ובוררים הסכינים מבינייהם, או הכפות או המזלגות, וכן כשתלויים הרבה בגדים על הכותל ונצרך לשניים ושלושה בגדים ונוטלין מהכותל כל הבגדים ובוררין הבגדים הצריכים והשאר תולין על הכותל בחזרה, וכן אם היו מונחים הרבה ספרים מעורבין זה על גבי זה וצריך כעת לאיזה ספרים ובוררין ונוטלין, וכן על השלחן אצל העשירים יש כמה מיני קערות קטנות וגדולות, ולכל מאכל בוררין קערות שונות, וכיוצא בזה כמה עניינים, ואם יש ברירה בכל דבר, לא מצאנו ידינו ורגלינו בהרבה עניינים!:

סעיף ט

ותשובת דבר זה משני פנים – האחד, דבדבר הניכר הרבה לעין הרואה, לא שייך לומר בזה "ברירה", שאין זה ברירה, אלא נטילה בעלמא. וכל אלו הדברים שחשבנו הם נראים לעין, כמו בבגדים וכלים וספרים כמוכן, ואין לומר: הא גם שני מיני פירות נראים לעין, כמו תאנים וענבים, דאינו כן דמתוך קטנותן וריבויין צריכין לברור זה מזה. מה שאין כן בבגדים וכלים וספרים.

והשני – שהרי יתבאר דבשעת האכילה יכול ליטול אוכל מתוך הפסולת ולאכול, שאין זה דרך ברירה, ודרך האכילה בכך, וממילא דבכל הדברים שאנו צריכין כעת ללבוש הבגדים ולהשתמש בהכלים וללמוד בהספרים הוי כשעת אכילה ולא שייך בזה ברירה

ערוך השולחן שואל – כיצד ניתן להתנהל בשבת, כאשר בכל פעם שיש חפצים הנמצאים יחד אסור להפרידם זה מזה? הוא מציע שני תירוצים. הראשון – כל הכלים שניתן להבחין בהם כנפרדים אין איסור ברירה. השני – מותר לקחת את החפץ הרצוי לשימוש מיידי (כפי שלמדנו בתחילת השיעור).

מעניין שערוך השולחן מציג את הדברים בדרך הזו. ערוך השולחן ודאי הכיר את ההיתר לקחת את האוכל לשימוש מיידי לפני שכתב את ספרו. מדוע, אם כן, הוא מציג את הדברים כקושיה, ורק התירוץ השני הוא ההלכה אותה הוא כבר מכיר?

מסתבר שערוך השולחן מציג שני שלבים. גם ההיתרים שנלמד בהמשך נדרשים רק אם באמת ישנה תערובת לפנינו. לפני שאנו מתמודדים עם האופנים בהם מותר לברור, ראשית צריך לבחון אם ישנה תערובת לפנינו. אם אין תערובת, אין סיבה להחמיר כלל.

בדברי הביאור הלכה אין הגדרה לתערובת. הוא רק אומר שהסרת שכבה בכדי להגיע למה שנמצא תחתיו אינו ברירה. טמון בדבריו שהדברים מונחים זה על זה, ואינם מעורבים, ולכן אין בכך ברירה. האור שמח וערוך השולחן הגדירו את התערובת. האור שמח הגדיר – דבר משתמשים בו כשהוא בלול (כלומר, רואים בתערובת יחידה מוגדרת, והברירה תנקה את היחידה הזאת). ערוך השולחן הגדיר שרק דברים שמתוך קטנן וריבויין ראוי להתייחס אליהם כתערובת.

יש לציין שיש פוסקים החולקים על כך מפורשות –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שיט סעיף ח

כשם שיש איסור ברירה באוכלין, כך ישנו בשאר דברים המעורבים עם הפסולת שלהם, או שהם ב' מינים מעורבים, כגון אם היו לפניו ב' מיני כלים מעורבים ורוצה לברור מין אחד מחבירו כדי להשתמש בו, הרי מין זה חשוב כאוכל והשני חשוב כפסולת, וצריך לברור האוכל מתוך הפסולת, ולא להפך, אף על פי שאחד מהם גדול מחבירו וניכר בפני עצמו וגם צריך שיברור כדי להשתמש בו לאלתר

כפי שלמדנו לעיל, המשנה ברורה נזהר מלהתיר בזה, והתיר רק כאשר ברור שאינו מתקן את התערובת. וכך הביא את הדברים במשנה ברורה, בהערתו על דברי הרמ"א הפוסק את דברי תרומת הדשן –

משנה ברורה סימן שיט ס"ק טו

כתבו האחרונים דהוא הדין בכל דבר כשהם שני מינים, כגון כלים ובגדים, שייך ברירה, ועל כן צריך לברור זה המין שרוצה ליטול עכשיו, והשאר ישארו על מקומם, ולא להיפוך. ואפשר דאם תלויים כמה בגדים על הכותל, ומחפש אחר בגדו שרוצה עכשיו ללבשו, ומוכרח לסלק מתחילה כל שאר הבגדים, לא הוי בכלל בורר. וכן אם מונחים בקערה כמה מינים יחד זה על זה, והמין שרוצה לאכול מונח למטה, ומסלק אלו שמונחין למעלה כדי שיוכל להגיע להמין שלמטה וליטלו, לא הוי בכלל בורר

(בהרחבות לעיל, בהקשר של בורר בחפצים שאינם אוכל, התייחסנו לאלו אחרונים המשנה ברורה מתכוון כאן).

הציץ אליעזר נשאל על הוצאת ספר נביא שהיו מפטירים בו בשבת. הספרים היו עומדים יחד, והיו צריכים להזיז את האחרים בכדי להגיע לספר הרצוי.

שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן לה

רב אחד חזרן במצוות, בראותו איך שבשבת קודש, אחרי קריאת התורה, ניגשים לארון לחפש ולהוציא מבין הנביאים הנביא שצריכים להפטיר עליו באותו שבת, ערער בדבר וטען שישנו בזה איסור בורר, ויש להנהיג על כן להכין את הנביא מערב שבת, ובאשר שטורח הדבר להנהיג בכזאת, ובעיקר שבהוראה כזאת תצא לעז על הרבה מקומות די בכל אתר ואתר שלא נהגו להקפיד על זה מימים ימימה, לכן לא נענתי לזאת באשר לדעתו אין על פי הדין בכל בכזאת כל חשש של איסור ברירה, ואבאר את דברי.

בשלב הראשון הציץ אליעזר פורש את סוגיית בורר שלא באוכל. הוא מציג שבכל זאת יש ספק אם יש בכך איסור בורר.

לאחר מכן הוא מביא את דברי האור שמח, וכותב –

הרי למדנו מדברי האור שמח כי שפתי כהן ישמרו דעתו ותורה נלמד מפיו דעתו ברורה בזה להלכה דאין כל איסור בורר לא בכלים ולא בבגדים, דבדבר שאינו כלול לא שייך בורר ... וא"כ לפי האמור ברור דלא שייך איסור בורר בהוצאת ספר מתוך יתר ספרים, אפילו אם צריך מקודם להסיר יתר הספרים, וגם לחפש הספר הדרוש

הרב האוסר הקשה על דברי הציץ אליעזר מכך שהמשנה ברורה החמיר יותר. הציץ אליעזר משיב –

ולדעתי כד דייקנין חזינן שהבעל משנה ברורה ז"ל לא קבע כלל מסמרים בזאת ההלכה, ואדרבה הביע דעתו להיפך. ראשית: המשנה ברורה שם ממשיך וכותב, דאפשר דאם תלויים כמה בגדים על הכותל ומחפש אחר בגדו שרוצה עכשו ללבושו, ומוכרח לסלק מתחלה כל שאר הבגדים לא הוי בכלל בורר. והא הרי בנידוננו הוא גם כן בכזאת, שמחפשים אחר הנביא שרוצים עכשו לקרות בו, ומוכרחים לסלק מתחילה כל שאר ספרי הנביאים. ואם כן אין זה בכלל בורר ושנית המשנה ברורה בסוף דבריו בזה מציין לעיין מ"ש בזה בביאור הלכה. ובביאור הלכה (כאן הציץ אליעזר מצטט את דברי הביאור הלכה, בהדגישו את זאת שהביאור הלכה ראה דוחק בטענה שעצמים ניכרים הנמצאים יחד נחשבים תערובת)

הרי שפתי כהן (הבעל משנה ברורה) ברור מללו בביאור ההלכה, דסבירא ליה בהאי דינא דאיסור בורר, דמעיקרא דדינא לא שייך איסור בורר כי אם כשהמינין מעורבין יחד שבאופן זה נתקן המין על ידי ברירת חבירו, ובלי זה אפילו איסור דרבנן ליכא, מפני דכשאינם מעורבים לא שייך שם בורר במה שמסלק מין אחד מחבירו. וזהו בדיוק כדעת הגאון האור שמח הנ"ל

שימו לב שהציץ אליעזר מחבר את האור שמח והביאור הלכה יחד, למרות שהגדרותיהם הם מכיוונים שונים. האור שמח מגדיר מהי תערובת. מה שאינו כלול אינו תערובת, ועל כן לא ניתן לברור מה שאינו תערובת. המשנה ברורה מתייחס למהות המלאכה. מלאכת בורר חייבת לתקן את התערובת. אם אין בפעולתו תיקון לתערובת, אין בכך איסור.

מתוך כך הציץ אליעזר מסיק מה המשנה ברורה פוסק בדברים נוספים –

וברור איפוא דס"ל דלפי"ז לא שייך שם בורר לא בכלים בצלחות וקערות וכדומה, ולא בבגדים, וק"ו גם לא בספרים

הציץ אליעזר ממשיך ומרחיב בדברי המשנה ברורה. נסכם את עיקר דבריו – מצד אחד, המשנה ברורה משוכנע שההווה אמינא של תרומת הדשן, ודברי ערוך השולחן, נכונים. מצד שני, תרומת הדשן חשש שמא חתיכות המעורבות יחד הן תערובת, למרות שאנו מזהים אותם כחלקים נפרדים. אין לנו את הסמכות שלא לחשוש במקום בו תרומת הדשן והרמ"א חששו. לצד כל זה עומדת הגדרת המלאכה של הישועות יעקב, שאם ברירתו איננה משפרת את התערובת, אין זו המלאכה. ממילא אם ניתן לזהות את חלקי התערובת כנפרדים, העומדים זה לצד זה, אין בכך איסור ברירה. מתוך ניסיון לאזן בין כל אלה, המשנה ברורה רומז לכך שבמהות הישועות יעקב והאור שמח צודקים, אך מגביל את ההיתר העולה מזה באופן שלא ימחק את חששו של תרומת הדשן.

➤ הרחבות – המשך הדיון של הציץ אליעזר בדברי המשנה ברורה

.... (ז) מכל הלין שנתבאר נלפענ"ד ברור שבכגון נידוננו אין כל איסור ברירה ומותר לברור הנביא שצריכים לקרוא בו אפילו כשלא מכיר מקומו המדויק בין הספרים וגם לרבות אפילו כשצריך לשם כך להוציא ולצדד מיתר הספרים עד שימצא את הנביא הנדרש ואין כל מקום להחמיר בזה הרב עובדיה נשאל על מיון סכו"מ וספרים.

שו"ת יביע אומר חלק ה - אורח חיים סימן לא

אודות שאלתו: בדבר מה שנוהגים לברור הסכינים והכפות והמזלגות המעורבים זה בזה, לאחר הסעודה של שבת, ומסדרים אותם כל אחד במקומו הראוי לו, כדי להשתמש בהם בסעודה הבאה, אם אין בזה משום איסור בורר להניח לאחר זמן, כי לכאורה כיון שאין כאן פסולת מותר. וכן יש לשאול אודות השמש של ביהכ"נ שבא לסדר בשבת אחר התפלה את הסידורים והחומשים שהניחו הקהל בעזבם את ביהכ"נ, והוא בורר וממין אותם, ומניח כל ספר במקומו הראוי לו, אם אין בזה משום בורר, ובהיות ששמעתי מי שמחמיר בזה, על כן יורנו אדוננו ויבא דברו הטוב כגשם מלקוש וכטל השמים ושכמ"ה. עכ"ד. והנני להשיבו בס"ד.

הוא פותח את הדיון בשאלה אם מלאכת ברירה שייכת בדברים שאינם גידולי קרקע ואינם אוכל.

❖ הרחבות – ביאור הרב עובדיה למהות היתר "דרך אכילה" (כאן אות ד-ה)

לאחר מכן הרב עובדיה מביא את דברי ערוך השולחן, ושואל אם תירוצו אינו עומד בסתירה מוחלטת לדברי תרומת הדשן –

במושכל ראשון היה נ"ל לכאורה, שטעמו הראשון, שכל שהדבר ניכר לעין לא שייך בזה דין ברירה, נסתר מכח מסקנת התרומת הדשן ... אם כן איך סמך הערוך השולחן על טעם זה להקל בלי ראייה

שביתת השבת (באר רחובות בורר אות כו) דוחה את דברי ערוך השולחן מכוח קושיה זו. אך הרב עובדיה מיישב –

ונראה ליישב, דס"ל להערוך השולחן דדוקא בבורר משני מיני דגים, אף על פי שהם חתיכות גדולות וניכרות בפני עצמן, מכל מקום כיון שצריכים שימת עין להבחין בין זה לזה, יש צד לומר דשייך בזה דין ברירה. ועל כל פנים מידי ספק לא יצאנו, ואין להקל בזה בלי ראייה ברורה (כלומר – למרות שיותר מסתבר שגם בדגים שכאלה אין איסור ברירה, בכל זאת האחרונים חששו להקל) אבל בסכינים כפות ומזלגות, שאין צורך במבט חודר להבחין ביניהם, והם נפרדים זה מזה בפני עצמם, וכן בגדים וספרים שהם שונים זה מזה במראה ובאורך וברוחב וכיו"ב, לא שייך בהם דין ברירה ...

והנה אף אם תמצי לומר שאין הדברים מוכרחים כל כך לחלק בדעת התרומת הדשן בזה. מכל מקום יש לומר שהואיל ועצם סברת התרומת הדשן היתה לחלק בין דברים הניכרים בהפרדתן, ושכן מוכח מדברי המרדכי, אלא שלא סמך על זה למעשה, משום דהוי ספק חיוב חטאת, וכן מבואר בב"י ובש"ע הגר"ז הנ"ל, נמצא שעל כל פנים הוה ליה ספקא דדינא. והבו דלא להוסיף עלה להחמיר בנידון דידן כשכל אחד ניכר בפני עצמו

הרב עובדיה מציע חילוק המבחין בין דברי תרומת הדשן לבין דברי ערוך השולחן. ומוסיף – גם אם החילוק אינו הכרחי, יש לזכור שגם תרומת הדשן החמיר רק מחמת הספק. אם כך, במקרים בהם יש יותר מקום להקל, קשה להחמיר מכוח מה שהוא עצמו רק החמיר מספק.

מכל הני טעמי תריצי נלפע"ד שיש להקל בני"ד להתיר לברור סכינים כפות ומזלגות וליתנם במקום המתאים להם לצורך סעודה שלאחר מכן. והנח להם לישראל. וכן מותר לשמש לברור הספרים של בהכ"נ, חומשים, וסידורים, וכיו"ב, וליתנם כל ספר במקומו הראוי לו. הנלע"ד כתבתי. ידידו דושי"ת באה"ר עובדיה יוסף ס"ט

השש"כ חשש לשיטות החולקות על הפוסקים הללו. אך הביא שהגרש"ז תהה אם לצרף את דברי האור שמח להקל. לחילופין הציע לקחת פריט ולנגב, ואזי, כאשר ישנו פריט בידו בלבד, מותר לנגבו ולהשיבו למקומו, גם אם התוצאה היא שהסכו"מ מסודר בסוף התהליך –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק ג סעיף טח

ברוצה להוציא בגד מבין בגדיו, אל יעשה כן אלא סמוך לבגישתו

סעיף טז

הרוצה להוציא איזה ספר מבין ספריו, אל יעשה כן אלא סמוך לעיונו בו. ואם משום מה הוא מעוניין בהוצאת הספר הרבה קודם עיונו בו, יוציאנו ויעיין בו מעט, ואחר כך יניחנו כדי לעיין בו לאחר זמן

סעיף עח

סכו"מים מעורבים, אסור למינם כדי לסדר כל סוג לתא המיוחד לו. וגם אסור להוציא כל הכלים מסוג אחד ביחד לנגבם ולשוב ולהניחם בתא שלהם. אבל להניח את הסכו"מים לתאים שלהם מיד לאחר הניגוב, כשהוא לוקח כל כלי מן הבא לידו והוא מנגבו בפני עצמו מותר

רבנות – סימן שיט סעיפים א-ד

סיכום

האם בורר זו מלאכה שאינה צריכה לגופה?

מדברי הגמרא (מסכת שבת דף עד ע"ב) עלה שיעקר מלאכת בורר היא "ברירה לאוצר", ואילו ברירה לשימוש מידי מותרת. בכדי שהברירה תוגדר כברירה לשימוש מידי, ולא לאוצר, צריכים להתקיים שלושה תנאים – 1. שימוש מידי. 2. ברירה ביד, ללא עזרת כלי. 3. ברירת האוכל מהפסולת, ולא להיפך.

מהתנאי השלישי עולה שמלאכת ברירה היא בעיקר בברירת פסולת מאוכל. בעל המאור מצביע על כך שמלאכת בורר היא מלאכה חריגה, בזה שאופייה הבסיסי הוא אופי של מלאכה שאינה צריכה לגופה.

הרמב"ן חולק על כך, ומבאר שהמלאכה היא ניקוי האוכל. הדרך להגיע לתוצר זה היא בעזרת לקיחת הפסולת, אך זה לא פוגע בכך שיעקר המלאכה היא לקיחת האוכל. הישועות יעקב הולך בדרכו של הרמב"ן. העלנו מספר נפקא מינות מהגדרה זו –

א. האם שיעור האיסור (כגרוגרת) נמדד לפי התוצר, האוכל הנקי המתקבל אחרי הברירה [כך לכאורה יצא לשיטת הרמב"ן], או התערובת כולה, שעליה האדם פועל [כך לכאורה יצא לפי בעל המאור]?

ב. האם מלאכת בורר נעשתה רק כאשר הקבל תוצר נקי? כך לכאורה יצא לפי הרמב"ן. לפי בעל המאור סביר יותר שהוצאת כל פסולת היא מלאכת בורר. יש לציין שבהרחבה הראשונה הובאו דברי האגלי טל, שהראה שנפקא מינה זו איננה הכרחית.

ג. שני מיני אוכל:

בירושלמי מובאת מחלוקת על הבורר אוכל מתוך אוכל.

בעלי התוספות מבארים שהגדרת "פסולת" היא סובייקטיבית. אם כרגע האדם איננו מעוניין ליהנות מאחד המינים, הרי שהמין הזה הוא "פסולת" ביחס למין השני, ואסור לברור אותו.

מדברי הרמב"ם משמע שכאשר בורר אוכל מאוכל, צריך לעמוד בשני תנאים – ביד ומיד, אך אין צורך לעמוד בתנאי השלישי, של ברירת אוכל מפסולת. לכאורה בגלל שאין כאן "פסולת" ו"אוכל" אובייקטיביים.

השו"ע מצטט את לשון הרמב"ם, ומשמע שסובר כמותו. ברם הרמ"א השחיל לתוך לשונו עוד מספר מילים, המטים את דבריו לדברי בעלי התוספות.

הישועות יעקב, לשיטתו, תהה על עצם האיסור. אם מלאכת בורר היא תיקון אוכל שאינו ראוי לשימוש מחמת הפסולת המעורבת בו, הרי שאין מלאכת בורר אם אין תיקון אובייקטיבי של האוכל. לשני מיני אוכל מעורבים אין צורך באף תיקון! הביאור הלכה אומר שאין דברי הישועות יעקב הכרחיים. גם אם נאמר שמלאכת בורר היא רק שיפור האוכל, אחרי שבורר את שני מיני האוכל זה מזה, כל אחד מהם נעשה שימושי יותר.

בעזרת הבחנה זו, מכריע הביאור הלכה ספק של הפרי מגדים. הפרי מגדים מסתפק אם מותר למיין שני מינים שימושיים (שניהם "אוכל"), שאיננו מעוניין להשתמש באף אחד מהם כרגע. הביאור הלכה מכריע שמכיוון שכל מין נעשה שימושי יותר אחרי המיון, הרי ששיפר אותו בעזרת הברירה, וזו מלאכת בורר.

הגדרת תערובת

תרומת הדשן נשאל כיצד נכון לקחת חתיכות דג, שהיו מגישים בסעודת שבת על מגש אחד, בלא לעבור על מלאכת בורר. הוא מתייחס לשני פנים של השאלה – א. האם חתיכות של אותו המאכל, או מאכלים דומים, נחשבים כתערובת? הוא מכריע שברירת חתיכה מתוך מינה איננה מלאכת ברירה. ב. האם דברים הנמצאים יחד (או זה על זה) שההבחנה ביניהם ניכרת נחשבים כתערובת לעניין איסור בורר? נטייתו היא לומר שאין זו תערובת. למעשה הוא חושש, ומעדיף להחמיר באיסור כרת דאורייתא. הרמ"א חושש לדבריו.

היה מקום לתלות את הדברים במחלוקת הקודמת. לפי בעל המאור, יתכן והפרדת הפסולת מהאוכל היא המלאכה. אך לפי הרמב"ן, המלאכה היא שיפור יכולת השימוש באוכל. במקרה זה, שהאוכל כבר ניכר בפני עצמו, יתכן והפרדת הפסולת לא תיחשב כעשיית המלאכה.

אמנם הרמ"א חשש והחמיר, אך הביאור הלכה סייג את החומרה למצב בו המינים מעורבים (גם אם ניכרים). אם הפסולת נמצאת על גבי האוכל, ומבקש לקחת את האוכל, ובכדי לעשות זאת נאלץ להזיז את הפסולת, אין בכך איסור, אלא זו ממש דרך אכילה. אין כאן שיפור של האוכל, אלא רק שחרורו מהפסולת שהייתה מעליו (בתוך דבריו רמוז שהוא רואה דוחק בהחמרה כדברי תרומת הדשן כאשר זו נעשית בקיצוניות. נקודה זו תחודד בהמשך.

בירושלמי שואלים אם חזקיה, האוסר לברור אוכל מאוכל, אוסר לברור עיגולי דבלה מעיגולי דבלה, או רימונים מרימונים. הגמרא עונה בשאלה רטורית – וכי נאמר שאסור לברור אנשים מאנשים?

מהי השאלה הרטורית בזה? האור שמח מבאר שאנשים לעולם אינם "מעורבים" במובן של מלאכת בורר. כל אדם עומד בפני עצמו, גם כאשר הוא נמצא עם אחרים. ומהשאלה הרטורית מתברר שגם רימונים, עיגולי דבלה, או כל מצבור של דברים שכל אחד ניכר בפני עצמו איננה איסור בורר.

כיצד נדע שמצבור מסוים הוא תערובת? האור שמח מציע הגדרה – "משתמש כשהוא בלול". כלומר – האם הערימה נחשבת יחידה אחת.

ערוך השולחן שואל כיצד ניתן להתנהל בשבת, כאשר כל הפרדת עצמים זה מזה היא חשש מלאכת בורר? הוא מציע שתי תשובות – האחד – כפי שלמדנו בתחילת השיעור, ניתן לברור בדרך אכילה. אך הוא אינו מסתפק בכך. הוא אומר שמצבור של חפצים הניכרים זה מזה איננה תערובת, וזה מוציא את חשש הברירה מחפצים רבים – סכו"מ, בגדים, ספרים, וכו'. ערוך השולחן מגדיר "תערובת" לעניין מלאכת בורר – עצמים שמחמת גדלם (או – קטנם) אינם ניכרים בפני עצמם, עד שנעשית מלאכת הברירה. הגדרה זו מתחברת היטב לדברי הרמב"ן. יש אוכל ופסולת, וקשה לזהות את ההבדלה ביניהם, עד שנעשית הברירה, ואזי האוכל נעשה ראוי יותר לשימוש.

חלק מהפוסקים חולקים מפורשות על ערוך השולחן והאור שמח. הגר"ז מלאדי פוסק מפורשות שגם אם כל מין ניכר בפני עצמו, אסור לברור אותו אלא בדרך שביארנו בתחילת השיעור.

המשנה ברורה מציין על דברי הרמ"א המצטט את תרומת הדשן שיש לחשוש לדברי המחמירים. אך הציץ אליעזר דייק בדבריו דייק היטב שפסיקתו בזה היא בגדר חומרה שאיננה שורת הדין, ומכריע שעל פי שורת הדין הלכה כדברי ערוך השולחן והאור שמח, אך כאשר ניתן, עדיף להחמיר כדברי המחמירים.

הרב עובדיה מציע חילוק המבחין בין דברי תרומת הדשן לבין דברי ערוך השולחן. ומוסיף – גם אם החילוק אינו הכרחי, יש לזכור שגם תרומת הדשן החמיר רק מחמת הספק. אם כך, במקרים בהם יש יותר מקום להקל, קשה להחמיר מכוח מה שהוא עצמו רק החמיר מספק. על כן הוא מכריע שאין איסור לברור סכו"מ, בגדים וכדו'.

הש"כ חשש לשיטות החולקות על הפוסקים הללו. אך הביא שהגרש"ז תהא אם לצרף את דברי האור שמח להקל. הוא הציע פתרון – לקחת פריט פריט, לנגבו, ולהשיבו למקומו היעודי.

בשיעור זה עמדנו על הגדרת מלאכת בורר, הסקנו ממנה מסקנות ביחס לשיעור האסור, והגדרת המינים שאסור לבוררם (שני מיני אוכל, ודברים הניכרים זה מזה).

בשיעור הבא נרחיב בהגדרת מצבורים שאינם תערובות כלל, ובשיעור שאחריו נגדיר את דרך הברירה המותרת בדרך אכילה – אוכל, ביד ומיד.